

**ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ**

**ФРАНЦУЗ-ЯКОВЕЦЬ ТЕТЯНА АНАТОЛІЇВНА**

УДК 342.11

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО  
СТАТУСУ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ**

Спеціальність 12.00.02 – конституційне право

**А В Т О Р Е Ф Е Р А Т**  
дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата юридичних наук

Одеса – 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті “Острозька Академія”  
Міністерства освіти і науки України.

**Науковий керівник** доктор юридичних наук, професор,  
академік АПрН України  
**СКРИПНЮК Олександр Васильович**,  
Академія правових наук України,  
начальник відділу міжнародних наукових зв'язків

**Офіційні опоненти:** доктор юридичних наук, професор  
**ГЕОРГІЦА Аурел Зіновійович**,  
Чернівецький національний університет  
імені Юрія Федьковича, завідувач кафедри  
міжнародного права;

кандидат юридичних наук  
**БАТАНОВ Олександр Васильович**,  
Інститут держави і права імені В.М. Корецького  
НАН України, старший науковий співробітник;

**Провідна установа** Київський національний університет  
імені Тараса Шевченка, кафедра конституційного  
та адміністративного права (м. Київ).

Захист відбудеться 10 березня 2007 р. о 12 годині на засіданні  
спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 в Одеській національній юридичній  
академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Одеської  
національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул.  
Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 8 лютого 2007 р.

Вчений секретар  
спеціалізованої вченої ради

**Л.Р. Біла**

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми.** Конституція України вперше у практиці державотворення України визначила принципове положення про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження та забезпечення цих прав складають головний обов'язок державної влади. Внаслідок цього процес побудови демократичної, правової, соціальної держави Україна було чітко пов'язано із забезпеченням як конституційних прав і свобод людини і громадянина, так і її конституційно-правового статусу в цілому.

Подібна значущість проблематики забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина, як одного із стратегічних напрямів розвитку української державності, обумовила значне підвищення уваги наукової спільноти до розробки питань, пов'язаних з дослідженням окремих елементів конституційно-правового статусу людини в Україні.

Актуальність звернення до аналізу теоретико-методологічних основ визначення змісту і сутності конституційно-правового статусу людини і громадянина має загальнотеоретичне обґрунтування. Адже з позиції загальної теорії конституційного права, дослідження конституційно-правового статусу людини і громадянина є тісно пов'язаним з проблемою визначення предмета конституційного права щодо правового статусу людини і громадянина. У цьому сенсі в науці конституційного права існують принаймні два способи відповіді на порушене питання. Один з них предметом конституційного права трактує виключно основні принципи конституційно-правового статусу людини, а інший до предмета науки конституційного права долучає ще й проблеми захисту та забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина. З іншого боку, висвітлення проблем конституційно-правового статусу людини і громадянина має суто методологічну актуальність. Мається на увазі, що завдяки категорії конституційно-правового статусу людини і громадянина виникає можливість аналізу його структури та складових елементів. При цьому аналіз набуває ознак комплексності, тому що досліджуються не обмежені інститути громадянства, правосуб'єктності, прав і свобод людини, обов'язків громадян, гарантій прав і свобод людини тощо, але один з елементів конституційно-правового статусу людини, що тісно пов'язаний з іншими і складає цілісну систему, через яку встановлюються та регулюються відносини людини з державою та іншими суб'єктами правовідносин.

Це дає підстави для висновку про актуальність дослідження поняття конституційно-правового статусу людини і громадянина, а також про перспективність подібних наукових розвідок як для науки конституційного права, так і для реалізації процесу практичного забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина. Разом з тим, вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням конституційно-правового статусу людини і громадянина, сприятиме вдосконаленню процесу практичної реалізації норм Основного Закону країни, подальшому розвитку

конституційного права України як галузі права, законодавства, юридичної науки та навчальної дисципліни.

Таким чином, актуальність проблеми забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина у контексті питань політико-правового реформування, яке триває в Україні, недостатня розробленість цілої низки питань, що стосуються тематики забезпечення конституційно-правового статусу людини, на монографічному рівні зумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Теоретичною основою дисертації стали наукові розробки дослідників вітчизняної та зарубіжної науки, зокрема проблематика конституційно-правового статусу людини і громадянина розроблялася в роботах таких авторів як: М. Антонович, К. Арановський, А. Венгеров, Л. Воеводін,

А. Георгіца, В. Грищук, Ю. Грошевий, В. Денисов, Є. Додін, Р. Калюжний, В. Карташкін, С. Ківалов, М. Козюбра, В. Коновалова, М. Корнієнко, В. Кравченко, О. Кутафін, О. Лукашева, М. Малєїн, Г. Мальцев, Г. Манов, О. Марцеляк, Г. Мурашин, Є. Назаренко, А. Олійник, В. Опришко, М. Орзіх, М. Панов, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скрипнюк, В. Тацій, І. Тимченко, В. Тихий, Є. Тихонова, О. Тодика, Ю. Тодика, О. Фрицький, М. Цвік, В. Шаповал, В. Шемшученко, Л. Юзьков.

Втім, незважаючи на значну кількість праць, присвячених окремим інститутам та елементам конституційно-правового статусу людини: правам людини і громадянина, інституту громадянства, конституційним обов'язкам і т.д., слід зазначити, що у межах науково-теоретичних розробок у галузі конституційного права не існувало спеціальних монографічних робіт, присвячених проблематиці забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертаційне дослідження виконане як частина науково-дослідної роботи Національного університету „Острозька Академія” за темою „Права людини: досвід комплексного аналізу” (державний реєстраційний номер 2201020).

**Мета і задачі дослідження.** Метою дослідження є здійснення всебічного теоретико-правового аналізу проблеми забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в сучасному процесі державотворення незалежної України.

З метою практичної реалізації зазначеної мети розв'язувалися такі задачі: проаналізувати основні теоретико-методологічні способи визначення конституційно-правового статусу людини в сучасній науці конституційного права;

дослідити систему принципів конституційно-правового статусу людини, з метою виявлення їхніх взаємозв'язку та взаємозалежності;

охарактеризувати покоління прав людини і громадянина, надати загальну концептуальну картину проблем розвитку та практичного втілення окремих поколінь прав людини і громадянина;

виявити теоретичні основи взаємозв'язку прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, представити цілісну систематизовану модель їхньої взаємодії;

дослідити гарантії конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні, надати висвітлення базовим принципам, які покладене в основу системи загальних гарантій конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні;

проаналізувати загальні властивості та специфіку функціонування органів державної влади в процесі забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні;

узагальнити основні напрямки діяльності держави щодо стабільності та повноти забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина з позиції становлення України як демократичної, правової, соціальної держави, а також взятого нею курсу на європейську інтеграцію.

*Об'єктом дослідження* є суспільні відносини, які пов'язані із забезпеченням конституційно-правового статусу людини і громадянина в контексті сучасних державотворчих процесів в Україні.

*Предметом дослідження* є інститут конституційно-правового статусу людини та юридичні засоби його забезпечення.

*Методи дослідження.* Основу роботи складає метод комплексного аналізу, який дозволив всебічно висвітлити проблеми забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні, визначити взаємозв'язок між окремими інститутами конституційно-правового статусу, виокремити його основні елементи та обґрунтувати необхідність їх чіткого правового регулювання. Разом з тим, широко залучалися такі загальнонаукові методи як: методи аналізу і синтезу, структурно-функціональний, системний, порівняльно-правовий. Втім, необхідність звернення до конкретного нормативно-правового матеріалу обумовила доцільність використання ряду спеціальних методів, які застосовуються для тлумачення конституційних норм, систематизації нормативно-правових актів щодо окремих прав людини і громадянина, історико-правової реконструкції генези поглядів на нормативного забезпечення елементів конституційно-правового статусу людини і громадянина. Формально-юридичний метод дозволив з'ясувати в окремих випадках логіку законодавця, закладену у конкретних правових нормах.

Використання методів критичного дослідження дозволило авторці аргументувати власну позицію як щодо визначення конституційно-правового статусу людини і громадянина, так і стосовно напрямів його забезпечення в Україні.

Нормативною основою дисертації є Конституція України, закони України, Укази Президента України, Постанови Верховної Ради України, Постанови Пленуму Верховного Суду України, Рішення Конституційного Суду України, інші нормативно-правові акти, які пов'язані із визначенням та забезпеченням конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні. В дисертації використаний матеріал сучасного зарубіжного

конституційного права (конституції сучасних держав, конституційні та органічні закони і т.д.). Також важливим джерелом дисертаційного дослідження, є міжнародні нормативно-правові акти у галузі прав людини (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Європейська Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, рішення Європейського суду з прав людини тощо).

**Наукова новизна отриманих результатів.** Дисертація є першим в Україні монографічним дослідженням, де комплексно розглядається проблема забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні, надається всебічний аналіз проблем, які постають в Україні у цій сфері.

Здійснення дисертаційного дослідження дало змогу одержати такі результати, що мають наукову новизну:

***уперше:***

доведено, що науково-теоретична характеристика змісту конституційно-правового статусу людини і громадянина дозволяє визначити його як сукупність базових правових норм та інститутів, що проголошені на рівні конституції та конституційних законів і мають на меті визначення місця та ролі людини з погляду реалізації та гарантування її прав у відносинах як з державою, так і з іншими суб'єктами правовідносин;

до розширеного визначення конституційно-правового статусу сформульовано авторський підхід, який охоплює як Конституцію України, так і інші нормативно-правові акти, які конкретизують положення Конституції та відповідають її принципам;

доведено, що основна більшість проблем механізму забезпечення прав і свобод людини пов'язана не стільки з відсутністю необхідної системи органів державної влади, скільки з необхідністю проведення реформотворчих змін у процесі їх функціонування. Тому, проведення політичної, парламентської, адміністративної, судової реформ слід розглядати у загальному плані, що безпосередньо пов'язаний з реалізацією правових норм, які фіксують основи конституційно-правового статусу людини і громадянина, визначають права і свободи особи, формують систему гарантій та механізмів забезпечення зазначених у Конституції прав людини і громадянина;

***з нових позицій:***

проаналізовано теоретико-методологічні підходи до вивчення поняття конституційно-правового статусу людини, а також продемонстровано, що намагання звести інституційно-нормативне поняття "конституційно-правовий статус людини і громадянина" виключно до сукупності конституційних норм, які реалізуються в інших галузях права, не може вважатися достатньо обґрунтованим. Це пояснюється тим, що конституційно-правовий статус людини виступає основою для всіх інших видів правового статусу (адміністративно-правового, цивільно-правового тощо);

обґрунтовано висновок, що в системі принципів конституційно-правового статусу особи центральне місце належить принципіві рівноправ'я. Саме завдяки йому відбувається вписування

конституційно-правового статусу особи в модель правової держави. Порушення принципу рівноправ'я призводить до неможливості реалізації верховенства права, оскільки у цьому випадку виникає феномен "гетерогенності" права, коли право стає певною мірою значущим в залежності від становища окремих індивідів або будь-яких інших емпіричних ознак;

обґрунтовано положення про те, що досягнення стабільності конституційного ладу в цілому, забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина постають як першочергова мета діяльності системи державної влади в Україні на сучасному етапі. У зв'язку з цим, здійснювана в Україні політреформа має як свою обов'язкову складову частину забезпечити реалізацію прав і свобод людини і громадянина, як основного елементу змісту конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні.

**набули подальшого розвитку** виокремлення основних проблем забезпечення конституційно-правового статусу людини та системи юридичних засобів його забезпечення.

**Практичне значення одержаних результатів.** Викладені в дисертаційному дослідженні висновки з розгляду питань забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні можуть бути використані у:

- правотворчості – у процесі законодавчої діяльності і в приведенні нормативної бази у відповідність до фундаментальних конституційних принципів, які визначають основи взаємовідносин держави, суспільства та індивіда. Так, окремі положення, що представлені у дисертації, можуть використовуватись у роботі Верховної Ради України при підготовці проектів законів, Кодексу про права і свободи людини, Концепції охорони прав і свобод людини в Україні, у правотворчій діяльності інших органів державної влади і місцевого самоврядування;

- науково-дослідній сфері та навчальному процесі – при викладанні навчальних курсів з конституційного права України, конституційного права зарубіжних країн, з теорії держави і права та ряду спецкурсів з конституційно-правового статусу людини і громадянина і проблем забезпечення прав і свобод людини в Україні, при розробці заходів з удосконалення функціонування механізму забезпечення конституційно-правового статусу людини.

- правозастосуванні – для вдосконалення роботи органів державної влади щодо забезпечення конституційно-правового статусу людини, а також гарантування і захисту прав людини і громадянина в Україні;

- сфері правового виховання – у формуванні сучасної правової культури.

**Апробація результатів дослідження.** Матеріали дисертаційного дослідження обговорювалися на кафедрі конституційного, адміністративного та міжнародного права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Протягом 2003–2005 років авторка брала участь у підготовці та проведенні теоретико-методологічних семінарів з проблем науково-теоретичних

досліджень у галузі забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні. Основні положення дисертації, важливі проміжні результати, що пов'язані з окремими аспектами дисертаційного дослідження, доповідалися на науково-практичних конференціях “Проблеми державотворення та захист прав людини в Україні” (м. Острог, Національний університет “Острозька Академія”, 2003 – 2006), на науково-практичній конференції “Права людини в Україні: стан, проблеми, перспективи” (м. Острог, 2004).

Участь у підготовці і проведенні двох “круглих столів” за темами: “Забезпечення соціальних прав людини в Україні: проблеми і перспективи” (м. Острог, 2003), “Конституційно-правові механізми забезпечення прав і свобод людини: Україна і міжнародний досвід” (м. Острог, 2004), які проводилися кафедрою історії, теорії держави і права та конституційного права правничого факультету Національного університету “Острозька Академія”.

**Публікації.** Результати дисертаційного дослідження викладені авторкою у шести статтях, чотири з яких опубліковані у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

**Структура дисертації.** Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які структуровані у шість підрозділів з висновками до кожного розділу, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 204 сторінки, з них список джерел загальною кількістю 337 найменувань, на 20 сторінках.

## ***ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ***

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, визначаються його мета і завдання, об'єкт та предмет дослідження, ступінь розробки теми, методологія здійсненого наукового аналізу, формулюються наукова новизна та основні положення, що виносяться на захист, підкреслюється теоретична і практична значимість роботи, наводяться дані щодо авторських публікацій, апробації роботи, її структури та обсягу.

**Перший розділ “Конституційно-правовий статус людини і громадянина як предмет науки конституційного права”** присвячено висвітленню існуючих в науці конституційного права теоретико-методологічних способів визначення конституційно-правового статусу людини, а також аналізу та реконструкції системи принципів цього статусу.

У **підрозділі 1.1. “Теоретико-методологічні способи визначення поняття конституційно-правового статусу людини і громадянина”** аналізується зміст конституційно-правового статусу людини і громадянина, надається критичне висвітлення окремих підходів до його дослідження. Зазначається, що в даний час можливо виокремити принаймні два основні підходи визначення конституційно-правового статусу як предмета науки конституційного права. З одного боку, досить поширеною є думка про те, що



конституційне право закріплює лише основи правового статусу людини, з іншого – цілий ряд дослідників вказує на те, що предмет конституційного права – це захист прав і свобод людини і громадянина, тоді як поняттям “конституційно-правовий статус людини і громадянина” описуються лише конституційно встановлені права і свободи людини і громадянина.

Однак обидва ці підходи мають певні вади. У першому випадку відбувається відрив конституційного права і конституційно-правового статусу від реального правового життя, оскільки у кожному конкретному випадку фактично має місце з адміністративно-правовий, цивільно-правовий та інші статуси людини і громадянина. У другому ж випадку, спостерігається віддаленість від розуміння співвідношення і дії юридичних та фактичних механізмів реалізації конституційно-правового статусу людини і громадянина, оскільки у щоденному житті, маючи одні й ті самі права, різні особи можуть по-різному їх використовувати в залежності від віку, стану здоров'я, громадянства, наявності або відсутності судимості і т.д. Таким чином, для реалізації визначених у роботі цілей необхідно запропонувати авторське визначення конституційно-правового статусу людини і громадянина як сукупності базових правових норм та інститутів, які проголошені на рівні Конституції та конституційних законів і мають на меті визначення місця та ролі людини з погляду реалізації і гарантування її прав у відносинах з державою та з іншими суб'єктами правовідносин.

Втім, дослідження основних теоретико-методологічних підходів до визначення конституційно-правового статусу людини в сучасній науці конституційного права, а також здійснення аналізу структури конституційно-правового статусу, дало можливість зазначити, що досліджуваний предмет повинен розглядатися не тільки формально, але й з погляду його якісних властивостей. Тобто вживаючи це поняття, необхідно вказувати на наявність певних принципів, які характеризують конституційно-правовий статус людини і громадянина у тій або іншій країні, за конкретних умов її політичного, соціального та правового розвитку. Тому необхідним логічним продовженням дослідження конституційно-правового статусу людини і громадянина як предмета науки конституційного права стало звернення до висвітлення системи принципів конституційно-правового статусу особи.

У підрозділі 1.2. *“Система принципів конституційно-правового статусу людини”* доводиться, що, ставлячи на меті дослідження поняття конституційно-правового статусу людини, а також його науково-теоретичного і практичного змісту, не можна обмежуватись лише аналізом фактичних прав людини і громадянина та інших елементів конституційно-правового статусу людини, які закріплено на законодавчому рівні тієї або іншої держави. Дійсно, адекватне розуміння того, що в реальності являє собою конституційно-правовий статус людини, передбачає докладне висвітлення тих основ, завдяки яким формується система прав людини і громадянина і через які забезпечується фактична реалізація цих прав. Зазначені основоположні начала визначаються поняттям “принципи конституційно-правового статусу

людини”. Їхні роль і значення у процесі формування та розвитку відносин між державою та індивідом пояснюються тим, що саме на рівні принципів конституційно-правового статусу людини визначається, чи забезпечується у державі рівність прав і свобод людини і громадянина, чи бере держава на себе обов’язок дотримуватися визначених у Конституції прав людини та захищати їх, чи визнаються ці права державою у повному обсязі, чи існують обмеження реалізації прав людини і громадянина, і якщо так, то які і т.д. Таким чином, виходячи з розуміння принципів конституційно-правового статусу людини як визнаних та захищених правом і державою основних засад, на основі яких відбувається реалізація конституційно-правового статусу людини, необхідно визнати, що дослідження системи цих принципів, а також специфіки їхньої взаємодії в реалізації конституційно-правового статусу людини, є невід’ємною складовою теоретичних досліджень у галузі конституційного права, теорії прав людини і громадянина.

**Другий розділ роботи “Система прав людини і громадянина – основа конституційно-правового статусу людини”** присвячений аналізу поколінь прав людини, ролі та значенню інституту прав людини і громадянина в структурі конституційно-правового статусу, а також висвітленню діалектичного взаємозв’язку між правами і свободами громадян, з одного боку, і між правами і свободами громадян та обов’язками – з іншого.

У **підрозділі 2.1. “Покоління прав людини і громадянина: концептуальний розвиток та практичне втілення”** зазначається, зокрема, що незалежно від того, з яких методологічних позицій підходити до аналізу поняття конституційно-правового статусу людини і громадянина, обов’язково буде спостерігатися зіткнення з правами людини і громадянина, які являють собою не лише невід’ємний елемент конституційно-правового статусу, але й, фактично, утворюють своєрідне змістовне ядро цього поняття, оскільки будь-яка спроба експлікації сутності конституційно-правового статусу людини завжди передбачатиме звернення до характеристики прав, свобод та обов’язків особи як людини і громадянина. Виходячи з дефініції конституційно-правового статусу людини і громадянина як визначених Конституцією та іншими нормативно-правовими актами конституційного права місця, положення і ролі людини та громадянина в суспільстві і державі, можна зробити висновок, що серед основних елементів структури правового статусу має бути названо інститут прав і свобод людини і громадянина, який поряд з іншими елементами (громадянство, правосуб’єктність, юридична відповідальність, інтереси людини та ін.) утворює фундамент того, що у сучасній юридичній літературі називається структурою конституційно-правового статусу людини.

Однією з найбільш часто застосовуваних у науці конституційного права є класифікація прав людини і громадянина, яка ґрунтується на виокремленні певних поколінь прав людини. Серед аргументів, що підтверджують доцільність застосування цієї класифікаційної моделі, можна назвати такі: по-перше, зазначений підхід дозволяє отримати не лише загальнотеоретичну систему прав людини і громадянина, але й побачити ці проблеми у їхньому

історико-правовому розвитку; по-друге, застосування зазначеного підходу дозволяє проаналізувати роль сучасної конституційної держави у процесі забезпечення різних поколінь прав, а також визначити ті фундаментальні проблеми, з якими зіткаються сучасні країни у цьому процесі; нарешті, по-третє, цей критерій видається зручним з огляду на те, що саме він застосовується у переважній кількості конституцій у тих розділах, які безпосередньо стосуються викладення та систематизації прав людини і громадянина.

У ході здійсненого аналізу визначаються основні проблеми, що виникають в Україні у контексті забезпечення прав першого і другого покоління. Зокрема, доводиться, що виокремлюючи покоління прав людини, маємо визнати, що з погляду конституційно-правового статусу є важливою якраз системність цих прав, а не стан дотримання та забезпечення кожного конкретного права. Тобто, не можна говорити про забезпеченість прав людини і громадянина, а отже, і про забезпеченість конституційно-правового статусу людини, якщо держава не гарантує всієї системи прав людини і громадянина, що охоплює собою як права першого, так і другого покоління.

Втім, дослідивши проблему розвитку та практики забезпечення прав людини і громадянина першого і другого покоління, які безпосередньо пов'язані з забезпеченням конституційно-правового статусу людини, слід визнати певну однобічність такого аналізу, який виник виключно на основі розгляду прав людини та відповідних обов'язків щодо їх забезпечення з боку держави. Для того, щоб надати викладові матеріалу ознак цілісності та всебічності, необхідно було звернутися до дослідження співвідношення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина та висвітлення значення їхньої взаємодії для формування загального поняття конституційно-правового статусу людини і громадянина.

Вирішення окресленого завдання реалізовано у **підрозділі 2.2. “Співвідношення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина”** Із загальнотеоретичного погляду зв'язок між правами людини та її обов'язками впливає зі змісту самого поняття “право”. Таким чином, поряд з інститутом конституційних прав людини, потрібно зазначити й інститут конституційних обов'язків, взаємодія яких, й утворює той базис, на якому засновується конституційно-правовий статус людини і громадянина. Про наявність тісного юридичного взаємозв'язку між конституційними правами та обов'язками людини свідчить і те, що у другому розділові Конституції України ці норми викладаються разом. Причому, зафіксовані Конституцією України обов'язки людини і громадянина мають комплексний характер, тобто стосуються всієї сфери життєдіяльності індивіда: його взаємозв'язків із суспільством, з державою, з іншими індивідами, які мають місце у політичній, економічній, соціальній, культурній та інших сферах.

Зазначене поєднання конституційних прав та обов'язків людини не слід вважати виключно специфікою вітчизняної Конституції України, або української традиції конституціоналізму. Справа в тому, що єдність прав та обов'язків є одним із базових принципів універсального

конституційно-правового статусу людини, тобто забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина стає можливим лише за тієї умови, якщо кожна конкретна особа розглядається не лише як носій системи невід’ємних та невідчужуваних прав і свобод, але і як носій цілого ряду обов’язків, які за своєю сутністю встановлюють, по-перше, певні обмеження щодо сваволі окремих осіб, і, по-друге – систему вимог, що висуваються до кожної людини і громадянина діяти певним чином, у відповідності до конституційно встановлених норм.

На основі здійсненого аналізу доводиться, що зв’язок між правами і свободами, з одного боку, та обов’язками – з іншого, зумовлюється тим, що будь-які правовідносини, які виникають між окремими особами як членами суспільства, а також між особою і державою, завжди мають двосторонній характер. Тому, якщо один із суб’єктів зазначених правовідносин отримує певне право щодо іншого, то й інший суб’єкт разом з обов’язком, що кореспондує цьому праву, отримує відповідне право. Внаслідок цього, аналізуючи конституційно-правовий статус людини і громадянина, потрібно брати до уваги не лише відносини, що формуються за моделлю “право людини – обов’язок держави”, але й механізм зворотного впливу – “право держави – обов’язок людини”. Більше того, всі права кожного із суб’єктів правовідносин виявляються спорідненими з його ж обов’язками. Наприклад, обов’язок громадян сплачувати податки кореспондує право людини і громадянина на соціальне страхування, на освіту, на безпечне довкілля тощо. Лише на основі синтезу трьох базових елементів, якими є права, свободи та обов’язки особи, можливо адекватно висвітлити основи конституційно-правового статусу людини і громадянина.

**Третій розділ дисертації “Інституційні елементи механізму забезпечення конституційно-правового статусу людини в Україні”** присвячений аналізу проблем, пов’язаних із визначенням змісту поняття механізму забезпечення конституційно-правового статусу людини та висвітленням ролі органів державної влади в процесі забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина.

У *підрозділі 3.1. “Поняття механізму забезпечення конституційно-правового статусу людини в Україні”* зазначається, що серед наслідків, які мало проголошення України демократичною, правовою, соціальною державою, чи не найбільш відчутним стала принципова переорієнтація всієї системи державної влади в її відносинах з людиною, що внесло суттєві корективи у розуміння конституційно-правового статусу людини та проблеми, пов’язані з механізмом його забезпечення. При цьому сам факт вибору орієнтиром державно-правового розвитку правової та соціальної держави зробив аналіз механізму забезпечення конституційно-правового статусу людини однією з найважливіших та найактуальніших проблем науки конституційного права і проблем його реалізації. Таким чином, дослідження проблем забезпечення конституційно-правового статусу людини органічно включає в себе ретельний аналіз існуючих у вітчизняній та зарубіжній конституційній практиці

механізмів, які покликані перетворити загальне поняття прав людини та її конституційно-правовий статус на безпосередню реальність політико-правового життя і розвитку України.

З теоретичної точки зору механізм забезпечення конституційно-правового статусу людини може бути охарактеризований як система засобів, спрямованих на захист та реалізацію базових правових норм та інститутів, які проголошені на рівні конституції та конституційних законів і мають на меті визначення місця та ролі людини з точки зору гарантування її прав у системі суспільних відносин. Головною метою цих засобів є захист конституційно-правового статусу людини, а також створення необхідних умов для того, щоб всі структурні елементи конституційно-правового статусу людини могли бути реалізовані як у відносинах людини з державою, так і у її стосунках з іншими суб'єктами правовідносин.

Одним із найменш досліджених структурних елементів механізму забезпечення конституційно-правового статусу людини є гарантії конституційно-правового статусу людини. Серед основних гарантій забезпечення стабільності конституційно-правового статусу людини слід назвати принцип пріоритету прав людини і громадянина, їх визначальний стосовно функціонування державної влади характер, а також неприпустимість зміни конституції, якщо зазначені зміни мають своїм наслідком зміни у конституційно-правовому статусі людини щодо звуження, обмеження або скасування тих чи інших громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних прав людини і громадянина. Забезпеченню таким чином витлумаченої стабільності конституційно-правового статусу людини, служать як безпосередні конституційні норми, що забороняють внесення змін до основного закону (якщо ці зміни обмежують чи скасовують права людини і громадянина), так і утворення спеціальних органів державної влади, які мають повноваження оцінювати конституційність законів та інших нормативно-правових актів, висловлювати своє рішення про можливі зміни щодо основного закону держави. Таким чином, гарантії забезпечення конституційно-правового статусу людини дозволяють упорядкувати відносини взаємних прав та обов'язків, що виникають у ході суспільного і державного розвитку.

**У підрозділі 3.2. “Вищі органи державної влади в процесі забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина”** зазначається, що ключовим суб'єктом гарантування конституційно-правового статусу виступає держава в особі окремих органів державної влади та їх посадових осіб. Тому необхідним логічним продовженням дослідження забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні є звернення до аналізу функціонування гілок державної влади та їх органів з погляду реалізації цієї базової функції державної влади в Україні. Фактично, як випливає зі змісту ст. 3 Конституції України, права і свободи людини і громадянина визначають зміст і спрямованість діяльності всіх органів державної влади. Тому проблеми забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина так чи інакше пов'язані з функціонуванням всіх

органів державної влади, що належать до всіх владних гілок. Втім, цілком очевидно, що діяльність різних органів державної влади щодо реалізації забезпечення конституційно-правового статусу людини має свою специфіку.

Ключова роль парламенту у забезпеченні конституційно-правового статусу людини і громадянина, а також такого його елементу, як конституційні права і свободи людини, може бути обґрунтована у двох аспектах. З одного боку, центральна функція парламенту – законодавча – як зазначено у ст. 92 Конституції України, пов'язана з тим, що виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, основні обов'язки громадян, громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства. Тобто саме завдяки законодавчій діяльності Верховної Ради України (прийняття законів, які прямо пов'язані з окремими елементами конституційно-правового статусу людини і громадянина) формується нормативно-юридична основа розвитку відносин між державою та особою, яка набуває свого комплексного вираження у понятті конституційно-правового статусу людини. Інакше кажучи, наявність та ефективне функціонування парламенту є такою умовою, без якої стає неможливим саме поняття “конституційно-правовий статус людини і громадянина”. З іншого боку, забезпечення прав і свобод людини і громадянина реалізується парламентом і в процесі виконання інших функцій.

Поряд з парламентом важливу роль у забезпеченні конституційно-правового статусу людини і громадянина відіграють також органи виконавчої, судової та контрольної гілок державної влади. Проте, характеризуючи загальні проблеми, що є об'єктивно наявними в процесі забезпечення конституційно-правового статусу людини, прав і свобод людини і громадянина в Україні, можна стверджувати, що їх переважна більшість пов'язана не стільки з відсутністю необхідної системи органів державної влади, скільки з необхідністю здійсненні реформотворчих змін у процесі їхнього функціонування. У цьому сенсі слід наголосити, що гарантії захисту прав і свобод людини і громадянина мають як юридичний, так і економічний, політичний та організаційний зміст, а здійснюване реформування органів державної влади (парламентська, адміністративна, судово-правова реформи) повинне мати за визначальну ціль посилення гарантій забезпечення конституційно-правового статусу людини в Україні.

## **Висновки**

1. Проблема забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина є одним із ключових питань як у науці конституційного права, так і у безпосередній конституційній практиці. Це пояснюється тим, що у самому понятті “конституційно-правовий статус людини і громадянина” відбувається фіксація основ взаємовідносин між людиною, державою і суспільством, окреслюються їхні права і взаємні обов'язки, встановлюється система забезпечення, гарантування і захисту прав усіх учасників зазначених взаємовідносин.

2. При характеристиці системи принципів конституційно-правового статусу людини виокремлюється група основних або “системоутворюючих” принципів, що складають його загальну структуру: принцип гарантованості конституційно-правового статусу людини, принцип невід’ємності прав і свобод людини, а також неможливості внесення державою обмежувальних змін до номенклатури конституційних прав та принцип поєднання конституційних прав з конституційними обов’язками при неможливості абсолютизації будь-якого з названих аспектів.

3. Центральна роль серед усіх елементів конституційно-правового статусу людини і громадянина належить інституту прав і свобод людини, значимість якого пояснюється тим, що саме завдяки йому розкривається зміст конституційно-правового статусу людини, тобто визначаються і встановлюються основи її вільного розвитку, а також основоположні норми, що регулюють характер її взаємодію як з державою, так і з іншими членами суспільства. При цьому специфіка сучасного правового розвитку провідних держав світу свідчить про те, що до обов’язків держави належить забезпечення не лише прав першого, але і прав другого покоління.

4. Проблематика забезпечення встановлених Конституцією прав людини і громадянина в Україні, як невід’ємної складової її конституційно-правового статусу на сьогоднішній день має розглядатись у двох основних аспектах. З одного боку, йдеться про завершення формування необхідної нормативно-правової бази, яка створювала би відповідні механізми, систему гарантій та захисту політичних, соціально-економічних, культурних, національних прав громадян. З іншого боку, ті правові інститути, які вже сформовані і діють в Україні, повинні бути надійною запорукою того, що всі визначені Конституцією громадянські, політичні та соціально-економічні права реалізуються повною мірою і дозволяють кожному громадянину брати активну участь у житті суспільства і держави, задовольняти свої життєві інтереси і потреби.

5. Надаючи оцінку закріпленому в Конституції комплексу прав, свобод та обов’язків людини і громадянина, можна зробити висновок, що він в цілому відтворює визнану і закріплену на рівні міжнародного права систему прав людини і громадянина. Однак, на відміну від інших сучасних держав, найбільш актуальною для України проблемою механізму забезпечення конституційно-правового статусу людини залишається спроможність держави у повному обсязі виконувати ті обов’язки, які покладаються на неї чинною Конституцією, а також реально гарантувати права, що утворюють базис як інституту прав і свобод людини і громадянина, так і конституційно-правового статусу людини в цілому.

6. Поняття механізму забезпечення конституційно-правового статусу людини може бути розглянуто з точки зору інститутів механізму забезпечення конституційно-правового статусу та процесу забезпечення конституційно-правового статусу людини. Розглянутий інституційний механізм забезпечення конституційно-правового статусу людини являє собою взаємодію системи інститутів конституційного права, які визначають місце та

роль людини в системі суспільних відносин, та органів державної влади, функцією яких є регулювання, реалізація і захист прав людини. З точки зору структури поняття інституційного механізму забезпечення конституційно-правового статусу людини – це система інститутів конституційного права, які визначають місце та роль людини з точки зору її прав і свобод, органів державної влади, функцією яких є забезпечення прав людини, процедур такого забезпечення, а також гарантій забезпечення конституційно-правового статусу людини.

7. Інститут гарантій конституційно-правового статусу людини є обов'язковим елементом загального процесу побудови демократичної, правової держави. При цьому до самого поняття гарантій конституційного статусу людини слід відносити як законодавчо визначені інститути та процедури захисту прав і свобод людини і громадянина та підтримання стабільних демократичних стосунків між державою та особою, так і загальні умови політичного, економічного, соціально-культурного та правового характеру, які узгоджують конституційні приписи з реальною практикою суспільних відносин.

8. Конституційне проголошення того, що права і свободи людини і громадянина та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, є підставою для висновку, що вирішення проблем забезпечення конституційно-правового статусу людини є одним з основних завдань усіх без виключення вищих органів державної влади. На суто нормативному рівні це завдання повинно бути прямо закріплено в системі нормативно-правових актів, які безпосередньо стосуються функціонування тих чи інших органів держави.

## **СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

1. Француз-Яковець Т. А. Політичні права людини в структурі конституційно-правового статусу людини і громадянина // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – Вип. 22. – С.168-175.

2. Француз-Яковець Т. А. Поняття конституційно-правового статусу людини і громадянина (теоретико-методологічний аналіз) // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Зб. наук. статей. – Івано-Франківськ, 2004. – Вип. 12. – С. 41-49.

3. Француз-Яковець Т. А. Принципи конституційно-правового статусу особи та специфіка їх взаємодії // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 7. – С. 118-129.

4. Француз-Яковець Т. А. Гарантії забезпечення конституційно-правового статусу особи: Україна на шляху реалізації ідеалу правової, демократичної держави // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 4. – С. 97-107.

5. Француз-Яковець Т. А. Діалектичний взаємозв'язок прав, свобод та обов'язків людини і громадянина // Проблеми вдосконалення правового



забезпечення прав і основних свобод людини і громадянина в Україні: Матер. регіон. міжвуз. наук. конфер. молодих вчених та аспірантів. – 2005. – 22 квіт. – С. 57-58.

6. Француз-Яковець Т. А. Особисті права як основа конституційного статусу людини і громадянина // Проблеми захисту особистих майнових прав фізичної особи: Матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. Прикарпат. юрид. ін. Львів. держав. ун-ту внутрішніх справ. – 2006. – 6 жовт. – С. 123-125.

## АНОТАЦІЯ

**Француз-Яковець Т. А. Забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні. – Рукопис.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02. – конституційне право. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2007.

Дисертацію присвячено аналізу забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні. В роботі характеризуються основні інститути та елементи конституційно-правового статусу, приділяється особлива увага правам і свободам людини і громадянина, обов'язкам громадян, інститутів громадянства, гарантіям конституційно-правового статусу особи. Основну увагу приділено проблемам, що виникають у зв'язку із забезпеченням конституційно-правового статусу особи в процесі діяльності державних органів різних гілок влади та недержавних організацій, які покликані сприяти реалізації та забезпеченню прав і свобод людини і громадянина. Зазначені питання висвітлюються на основі всебічного аналізу Конституції та конституційного законодавства України з точки зору втілення принципів пріоритету прав людини і громадянина, верховенства конституції, визнання прав і свобод людини найвищою соціальною цінністю. Сформульовано ряд висновків, пов'язаних із визначенням поняття конституційно-правового статусу, систематизації його принципів, запропоновано рекомендації, спрямовані на забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні у частині підвищення ефективності діяльності органів державної влади, удосконалення чинного вітчизняного законодавства у галузі прав людини.

**Ключові слова:** конституційно-правовий статус людини, інститут громадянства, права і свободи людини і громадянина, конституція, верховенство конституції, механізм забезпечення конституційно-правового статусу.

## АННОТАЦИЯ

**Француз-Яковец Т. А. Обеспечение конституционно-правового статуса человека и гражданина. – Рукопись.**

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 – конституционное право. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2007.

Диссертация посвящена анализу обеспечения конституционно-правового статуса человека и гражданина в Украине. В работе предлагается характеристика основных институтов и элементов конституционно-правового статуса, уделяется особенное внимание правам и свободам человека и гражданина, обязанностям граждан, институту гражданства, гарантиям конституционно-правового статуса личности. Основной акцент сделан на проблемах, возникающих в связи с обеспечением конституционно-правового статуса личности в процессе функционирования государственных органов различных ветвей власти и негосударственных организаций, призванных способствовать реализации и обеспечению прав и свобод человека и гражданина. Эти вопросы рассматриваются на основе всестороннего анализа конституции и конституционного законодательства Украины с точки зрения воплощения принципов приоритета прав человека, верховенства конституции, признания прав человека высшей общественной ценностью. В работе формулируются положения, связанные с определением понятия конституционно-правового статуса, систематизацией его принципов, предлагаются рекомендации, направленные на обеспечение конституционно-правового статуса человека и гражданина на Украине.

Обосновывается, что научно-теоретическая характеристика содержания понятия конституционно-правового статуса человека и гражданина позволяет определить его как совокупность базовых правовых норм и институтов, которые установлены на уровне конституции и конституционного законодательства и имеют своей целью определение места и роли человека с точки зрения реализации и гарантирования его прав в отношениях с государством и иными субъектами правоотношений.

Автор доказывает, что по нормативному объему конституционно-правовой статус человека и гражданина охватывает как конституцию, так и другие нормативно-правовые акты, которые конкретизируют положения конституции и соответствуют ее принципам. Необходимость подобной расширенной интерпретации конституционно-правового статуса объясняется тем, что сама конституция не в состоянии урегулировать все отношения, которые объективно возникают в обществе и в которых формируется специфика взаимодействия общества, личности и государства. Поэтому законы и другие нормативно-правовые акты, в которых развиваются или конкретизируются конституционные принципы, включаются в общую систему определения и гарантирования места и роли человека и гражданина в государстве, а значит – относятся к конституционно-правовому статусу личности.

**Ключевые слова:** конституционно-правовой статус человека, институт гражданства, права и свободы человека и гражданина, конституция, верховенство конституции, обеспечение конституционно-правового статуса.

## SUMMARY

***Frantsuz-Yakovets T. A. The maintenance of constitutional and legal status of human and citizen.*** – Manuscript.

Dissertation for the academic degree of the candidate of legal sciences in specialty 12.00.02 – Constitutional Law. – Odessa National Law Academy, Odessa, 2007.

The dissertation is devoted to the analysis of maintenance of the constitutional and legal status of the man and citizen in Ukraine. The work offers the characteristic of basic institutes and elements of constitutional and legal status, pays special attention to the human rights, duties of the citizens, institute of citizenship, guarantees of constitutional and legal status of the person. The major accent of the dissertation is made on problems, which arise in connection with maintenance of the constitutional status of the person while functioning state bodies of various branches of authority and nongovernmental organizations, which are called to promote realization and maintenance of human rights. These questions are examined by the author on the basis of the all-round analysis of the constitution and constitutional legislation of Ukraine from the point of view of an embodiment of principles of a priority of the rights of the man, supremacy of the constitution, recognition of the human rights as a chief public value. The author presents and proves the definition of constitutional status, formulates the system of its principles, proposes the recommendations directed on maintenance of constitutional status of the man and citizen in Ukraine.

***Key words:*** constitutional and legal status of man, institute of citizenship, human rights, constitution, the supremacy of constitution, mechanism of maintenance of constitutional status.